

ZLATOROG

DR. MILKO MATIČETOV

Opomba št. 61 iz knjige *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*. Raccolte da A. v. Maily, pubblicate con la collaborazione di J. Bolte, edizione critica a cura di M. Matičetov, Gorizia, Editrice Goriziana, 1986,¹ 1987.²

Slovenska povedka, ki jo je prvi objavil Karl Deschmann v *Laibacher Zeitung*, je dala snov za ep *Zlatorog* Rudolfa Baumbacha in za neko drugo delo grofa Aichelburga. O belem gamsu, ki prinaša smrt lovcem, govori tudi koroška povedka, ki jo je objavil Graber pod št. 227, in Vernaleken, *Alpensagen*, str. 402; prim. *Walliser Sagen* 1, 115.221 (1907) in Jegerlehner, *Sagen aus dem Oberwallis* 1913, str. 30. Triglav (Terglov, Tricornno, Dreikopf) je bila gora, posvečena slovanskemu božanstvu Triglav; njegova podoba s tremi glavami je bila v templju v Kobaridu, kakor tudi v Millstattu na Koroškem, v Brandenburgju in v Štetinu (Temme, *Volksagen aus Pommern* 1840, str. 49). Z njegovim češčenjem lahko povežemo tudi povedko o Zlatorogu. — Triglavska roža je dobro znana alpska cvetlica (Donnerrose, Alpkraut, Rhododendron), katerega zdravilno moč naj bi poznali jeleni (Savi-Lopez str. 149). O motivu rešitelja, ki bo rojen v daljnji prihodnosti, je pisal F. Ranke, *Der Erlöser in der Wiege* (1911); prim. Grimm, *Dt. Sagen* št. 108.

ANTON VON MAILLY — JOHANNES BOLTE

Maily je občutno skrajšal izvirnega Zlatoroga, ki je izšel 21. februarja 1868 (*Laib. Ztg.* št. 43, str. 325—327): povzel je uvodni del, ki vsebuje splošne značilnosti gamsa z zlatimi rogovi, mitičnih »belih žen« (Weisse Frauen — ne vemo zakaj je namesto njih postavil »vile«), iskavcev zlata v Bogatinu, opuščenih sočnatih pašnikov itn., izločil pa je jedro same zgodbe, kjer so vse te in druge nadrobnosti živele, tako da so bile vanjo vključene. Žal nimamo nikakršnih podatkov, da bi mogli ugotoviti, če se ni Maily tu čisto prepustil svoji intuiciji, zdravemu občutku, ali pa je morda jasno vedel, da je prav ta drugi del sestavka vprašljiv. Romantična zgodba o ljubezni med mladim lovcem in gostilničarkino hčerjo je v resnici zelo literarno nadahnjena in izumetničena, zato je do neke meje razumljivo, da je bila izpuščena, čeprav gre za nedoslednost, saj je avtor v isto zbirko uvrstil tudi nekaj zgodb, ki so še bolj literarne in izumetničene (npr. devinski cikel, »Marinella« in več drugih). Hkrati pa najdemo pri Maillyju nekaj, česar pri Dežmanu ni bilo: motiv smreke in zibke tistega, ki bo čez 700 let našel zaklade, skrite v Bogatinu. V Maillyjevi opombi smo popravili netočno navedbo vira (v »nekem ljubljanskem časniku«). S kratkim, posrečenim povzetkom je bil tržaški profesor W. Urbas (*Die Slovenen*. Dritter Jahresbericht der dt. Staats-Oberrealschule in Triest für den Schuljahr 1873. Triest 1873, str. 53—54) eden prvih, ki je Neslovence opozoril na Dežmanovega Zlatoroga.

Zlatorog pa je prav zaslovel z izidom — v Leipzigu za božič 1876 — istoimenske epske pesnitve, ki je do smrti svojega avtorja, Rudolfa Baum-

bacha (1840—1905), dosegla kar petdeset izdaj. V slovenščini je bil Baumbachov *Zlatorog* — v prevodu pesnika Antona Funtka — tiskan trikrat (1886, 1922, 1968), v italijanščino pa ga je prevedel in izdal v Trstu Ario Tribel—Tribelli leta 1930. *Zlatorog* je navdihnil pet oper (A. Thierfelder, V. Gluth, H. Schmit, H. Rauchenecker, V. Parma), en balet (E. Wolf) in eno kantato (Thierfelder). Opera slovenskega skladatelja Parme, rojenega v Trstu, je bila predstavljena v Ljubljani leta 1921, v Mariboru 1923 in 1977 in je posneta tudi na ploščo. Med Slovenci so našli navdih pri Zlatorogu A. Aškerc za dramo v verzih (1904) in J. Abram za tragedijo, ki je bila delno predstavljena v Ljubljani leta 1927; Maily (1916, str. 30) omenja še neko pesniško obdelavo grofa Eugena Aichelburga (v nemščini). Podnaslov »narodna pravljica«, ki ga je dal Zlatorogu pesnik Anton Aškerc, je odprl razpravo, ki se nadaljuje — zdaj glasneje zdaj tiše — vse do naših dni. Zraven tistih, ki se jim ljudskost Dežmanovega teksta nikakor ne zdi sporna, so se od nekdanj oglašali tudi skeptiki. J. C. Oblak je že leta 1904 označil Zlatoroga za »potpourri« (*Zlatorog*. Slovan 2, str. 81—82). J. Glonar je leta 1909 brez oklevanja zapisal: »Z zagotovostjo se lahko trdi, da »Zlatorog« v Dežmanovem zapisku ni naroden.« V nasprotju z Oblakom, po čigar mnenju je Dežman »spravil razne odlomke v harmonično celoto«, se je Glonarju Zlatorog zdel »podoben rekonstrukciji starega templja, v kateri se tu in tam še poznajo stari kosci, ob kateri pa nimamo zavesti, da jih je rekonstruktor pravilno sestavil, in ne vemo, kaj je posnel z zemlje, na kateri so stali, kaj dodal iz svojega« (ČZN 7, 1910, str. 94—95).

Seveda je tudi Maily (*Mythen* 1916, str. 30) opazil pri Dežmanu »združitve celega kroga mitov in povedk« in temu ustrezno v zbirki iz leta 1922 izpustil približno polovico besedila. V tem se je pokazal bolj kritičnega od J. Kelemine, ki je med *Bajke in povedke slovenskega ljudstva* (Celje 1930, št. 22) sprejel Dežmanovo povedko v celoti. L. Kretzenbacher (*Sage und Mythos vom Zlatorog*. R. Baumbach & A. Funtek, »Zlatorog«. Eine Sage aus den Julischen Alpen / Planinska pravljica. München 1968, str. 137) je med vrstami priznal, da »Dežmanov tekst, vsaj v dani podobi, zbuja sum romantične obdelave«; splet povedk v Zlatorogu je osvetlil z novimi primerjavnimi žarki, vendar ne da bi se ustavil pri temeljnem vprašanju izvirnosti ali neizvirnosti teksta iz leta 1868, ki se mu je glede na priljubljenost snovi zdelo skoraj nepomembno (»Frage ohne Belang«), razen za »znanstveno raziskovanje [ljudskega] pripovedništva«. T. Cevc (*Traditiones* 2, 1973, str. 94—95), ki je pretresal analogno povedko — o gamsu z zlatimi parklji — iz Kamniških planin, se je bežno ozrl tudi na razpravo o gamsu z zlatimi rogovi s triglavskih pobočij in pri tem skušal ostati kolikor mogoče nevtralen. R. Wildhaber (*Das Tier mit den goldenen Hörnern*. Alpes Orientales 7, Monachii 1975, str. 93—123) je primerjavo raztegnil na antično grško literaturo (ki je verjetno zajemala iz starejših ustnih virov), na srednjeveško (igrško, eddično) poezijo in na ljudsko pripovedništvo od Irske do Albanije itd., vendar so prav njegovi podatki o Zlatorogu zelo vprašljivi. Rekli bomo celo, da se nam zdi ne samo drzna, ampak celo zmotna sodba, češ da ob branju konca Mailyjevega teksta (z motivom o zibki) »imamo občutek, da prihaja naravnost iz ustnega izročila« (Alpes Orientales 7, str. 97). Ker nam ta hip ni dosegljiva Röhrichova študija *Europäische Wildgeistersagen* (Rheinisches Jahrbuch f. Volkskunde 10, 1959), žal ne moremo preveriti, kako je L. Röhrich tam porabil gradivo, ki mu ga je — na njegovo prošnjo — poslal Matičetov. Kakorkoli že, gre pač za nesporazum: tekst, ki ga je povzel Wildhaber po Röhrichu, ni nov zapis, ampak le nekakšen delni in indirektni regist po Dežmanu.

In takole smo se končno znašli v situaciji, ki terja nedvoumno besedo o Zlatorogu K. Dežmana (in vseh tistih — z Maillyjem vred — ki so ga navajali). Odločilni argument za odrekanje ljudskega izvira Zlatorogu je spoznanje, ki izhaja iz njegovih dolgoletnihkušenj pri zbiranju ljudskega izročila na terenu: neko izročilo, značilno za določeno pokrajino, pač ni meteor, ki za nekaj hipov prereže nočno nebo, ga razsvetli in potlej zgine, za sabo pa pusti še tršo temo, kot je bila poprej. Če smo npr. na Slovenskem spoznali, da se nekatera izročila o Kralju Matjažu, o rojenicah, o možu, ki se po smrti vrača k svoji vdovi, o duhovinu, o polhih (prim. opombe št. 14, 17, 20, 64) trdovratno ohranjajo tri, štiri ali več stoletij, kako potemtakem razložiti, da bi pripovedna snov, ki je tako tipična, pesniška, vsakomur na očeh kot Zlatorog, kar meni nič tebi nič zginila v teku niti dveh rodov, tj. od poznih šestdesetih let devetnajstega stoletja do praga dvajsetega? Slovenski planinec in pisatelj J. Abram je po potrpežljivem iskanju med Bovcem in Trento (v krajih, kjer je v dušnem pastirstvu preživel nepretrgano pet let, 1899—1904) s komaj prikritim obžalovanjem zapisal: »O Zlatorogu ni več sledu!« (*Opis Trente. Planinski Vestnik* 13, 1907, str. 182). Ko je isti pisec pozneje znova poskušal srečo na terenu in znova poročal o isti povedki, je moral pač vdano reči: »Sedanji rod jo je že pozabil« (*Bogatin. KGMD za leto 1927, Gorica 1926, str. 63; gl. tudi nemški prevod: J. Kugy, Fünf Jahrhunderte Triglav. München 1938, 229*). Poskus, ki ga je napravil Abram v Trenti, so ponovili vse naokoli Triglava po drugi svetovni vojski: najprej v Bohinju J. Mahnič (*Roža mogota. Slavistična revija* 3, 1950, str. 125 ss.) in potlej podpisani v dolini Save Dolinke, v Trenti in po vsi gornji Soški dolini, pa še v dolini Režiji, ki je — kakor vemo — še posebej konzervativna. Izid je bil zmerom in povsod negativen. Skoraj absolutni molk vseh informatorjev je moč razložiti samo takole: Zlatorog mora biti izmisljak K. Dežmana, kompilatorja in avtorja hkrati. Drugače bi namreč povedka nikakor ne mogla zginiti »iz spomina starih bovških pastirjev« v tako kratkem časovnem presledku. To pomeni ne samo, da ni bila »pozabljena«, ampak da tako, kakor nam jo je Dežman predstavil, sploh ni nikoli obstajala.

Morda ne bo odveč spomniti tu na dilemo, ki si jo je zastavil planinec J. C. Oblak. Že tri leta pred Abramom je napisal, da v Trenti »narod, ki živi visoko gori pod Triglavom, te pravljice danes ne pozna več«, takoj zatem pa se je vprašal: »Ali jo je pozabil ali pa jo sploh nikdar ni poznal?« Ker je poslušal glas srca, to je iz domovinsko-čustvenih vzgibov, je Oblak dal prednost prvi mogočosti; če pa bi poslušal glas razuma, bi kot dober advokat gotovo izbral drugo, bolj logično in bolj radikalno alternativo. Zdajle, ko preiskujemo poti, ki so jih ubirali razni raziskovalci Zlatoroga, pa smo vendarle dolžni priznati — čeprav z osemdesetletno zamudo — da se je na tem ali onem križišču začela nepravda ali kompromisna pot, ki je mnogim povzročila težave ali občutno podaljšala hojo. Drugače, na kratko povedano: Dežmanovo besedilo je poznoromantična mistifikacija.

Ob robu te povedke mislim, da je nazadnje potrebno pripomniti tudi to, kako je »Zlatorog« nekaterim delal hude preglavice že s samim svojim obstajanjem. Ker bi bilo nerazumljivo, da bi ta značilna pesniška podoba ne prišla v delo, naslovljeno »Julijske Alpe«, jo je G. Caprin (*Alpi Giulie. Trst 1895, 67—71*) tja kajpada uvrstil, ampak tako, da se je izognil izvirnemu poimenovanju opisno: »gams z zlatimi krivci« (il camoscio dagli uncini d'oro), »gams z zlatimi roglji« ali kako drugače, niti enkrat samkrat pa ni segel po imenu, ki mu ga je dal Dežman, prevzel Baum- bach in vsi tisti, ki so o njem pisali pozneje.

Z Mailyjevo opombo o troglavem slovanskem božanstvu, po katerem naj bi bila gora Triglav dobila ime, kajpada ne moremo soglašati. Naj-novejše študije o slovanski in posebej slovenski mitologiji ne sprejemajo več podobnih fantazij in so z njimi že skoraj pomedle. Pa tudi o kakem slovansko-poganskem »templju« v Kobaridu nismo nikoli nikdar nič brali ne slišali.

Droben popravek terja še Mailyjevo enačenje tako imenovane »triglav-ske rože« (Donnerrose, Alpkrout) s slečjem (Rhododendron hirsutum). Mnenje J. Glonarja (ČZN 7, str. 92), češ: »V »triglavskih« rožah je skrit nekdanji diptam« (somovica, jelenska trava [diptamnus albus = jesenček?]), ni prepričljivo. V resnici gre za cvetlico z imenom *Potentilla nitida*. Glede na okoliščino, da je Zlatorog samo pesniška izmislica, pa je to kajpada čisto platonična pravda.

Prevedla VIDA MATIČETOVA

Milko Matičetov

ZLATOROG

In 1986 a book entitled *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie* (Raccolte da A. v. Maily, pubblicate con la collaborazione di J. Bolte, edizione critica a cura di M. Matičetov) came out in Gorizia in Italy.

In a footnote number 61 A. v. Maily gives a short description of a phenomenon and extensity of the „epic“ about Zlatorog.

Yet his remarks are, however, inaccurate in many instances. The poem about Zlatorog by Rudolf Baumbach (1876), written on the basis of a publication by Karel Deschmann (1868), had during the course of many years undergone numerous critical treatments, especially regarding the origin of the basic motive. Even the romantic story about the love between a young hunter and an innkeeper's daughter in itself is in reality very literarily inspired and artificial. The crucial argument against the folk origin of Zlatorog is the knowledge that the narrative about Zlatorog could not have been traced anywhere around Triglav, in the Sava Dolinka and Soča valley or in Rezija after approximately 1860. An almost absolute silence of informants can only be explained in the following manner: Zlatorog must be an invention of K. Dežman, a compiler and author at the same time. To put it differently: Dežman's text is a late romantic mistification, and many collectors of folk material had been taken in by it.

Maily's remark about a three-headed Slavic deity after which Triglav had been named is not beyond reproach as well. We do not accept similar fantasies in Slavic and especially in Slovene mythology any more. The same could be said for the remark about a Slovene pagan „temple“ near Kobarid, We should said about the Maily's equalization of the so-called „Triglav flower“ with rhododendron (*Rhododendron hirsutum*). In reality this is a flower named *Potentilla nitida*.